केशव सुवेदी
सहप्राध्यापक

भीमकान्त पन्थी : जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय,
नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय
वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
सीता रिजाल
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०६५

भीमकान्त पन्थीको
जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय,
नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय
वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
सीता रिजाल
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०६५

मन्तव्य

भीमकान्त पन्थी : जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व शीर्षकको यो शोधपत्र सीता रिजालले मेरा निर्देशनमा तयार गर्नुभएको हो । उहा“ले परिश्रमपूर्वक तयार गर्नुभएको यस शोधकार्यस“ग म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सि ारिस गर्दछु ।

मिति : २०६५ असार “

केशव सुवेदी
सहप्राध्यापक
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्रा सीता रिजालले स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको भीमकान्त पन्थीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व शीर्षकको शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति		हस्ताक्षर
१. प्रा. डा. राजेन्द्र सुवेदी	(विभागीय प्रमुख)	‘‘‘‘‘‘‘‘‘‘
२. ‘‘‘‘‘‘‘‘‘	(बाह्य परीक्षक)	‘‘‘‘‘‘‘‘‘‘
३. सहप्रा. केशव सुवेदी	(शोधनिर्देशक)	‘‘‘‘‘‘‘‘‘‘

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले मेरा आदरणीय गुरु श्रीकेशव सुवेदीज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार पारेकी हु“ । उहा“ले आफ्ना विविध व्यस्तताहरूका बीच आफ्नो अमूल्य समयको पर्बाह नगरी मलाई प्रेरणा, सुझाव, सल्लाह र निर्देशन दिनुभएको हुनाले नै यो शोधपत्र यस रूपमा तयार हुन सकेको हो । यस अविस्मरणीय कार्यका लागि श्रद्धेय गुरुज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आवश्यक सल्लाह र सामग्रीसङ्कलनलगायत मलाई शिक्षा दिनुभएका सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । त्यस्तै सामग्रीसङ्कलनमा र शोधनायकको व्यक्तिगत जीवनका बारेमा जानकारी दिई ठूलो गुन लगाउने शोधनायक पं. भीमकान्त पन्थीका ज्येष्ठ सुपुत्र डा. लक्ष्मीकान्त पन्थी तथा उहा“को परिवारप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यसै गरी शोधनायकका बारेमा जानकारी दिई आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने डा. टीकाराम पन्थी र सूर्यकान्त पन्थीप्रति पनि म कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यस शोधपत्रको लेखन-आरम्भदेखि अन्त्यसम्म मलाई प्रेरणा र प्रोत्साहन प्रदान गर्ने मेरो श्रीमान् विश्वनाथ घिमिरे र मेरा दुई छोराहरूप्रति पनि हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । साथै छोराहरू विशाल र विषायुलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यसै गरी यस कार्यमा उचित सल्लाह र सुझाव दिने मेरा सम्पूर्ण साथीहरू र शोधपत्रको यथासम्भव शुद्ध एवम् स्तरीय टङ्कन गरिदिने जीवन नेपाललाई पनि धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

आवश्यक शोधपत्र, पुस्तक र पत्रपत्रिकाहरू उपलब्ध गराई अध्ययन र सामग्रीसङ्कलनमा सुविधा मिलाइदिने त्रि. वि. केन्द्रीय पुस्तकालय परिवारप्रति पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभागसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति : २०६५ असार ‘‘

सीता रिजाल
स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्ष
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि. वि., कीर्तिपुर

विषयसूची

पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय १–५
१.१ शोधशीर्षक १
१.२ शोधपत्रको प्रयोजन १
१.३ समस्याकथन १
१.४ शोधपत्रको उद्देश्य २
१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा २
१.६ शोधकार्यको औचित्य ५
१.७ शोधकार्यको सीमाङ्कन ६
१.८ सैद्धान्तिक ढा“चा र शोधविधि ६
१.९ शोधपत्रको रूपरेखा ६

दोस्रो परिच्छेद : भीमकान्त पन्थीको जीवनीको अध्ययन ७–२६
२.१ जन्म र जन्मस्थल ७
२.२ पुर्खा र वंशपरम्परा ८
२.३ नामकरण १२
२.४ बाल्यकाल १३
२.५ चूडाकर्म एवम् उपनयनसंस्कार १४
२.६ शिक्षादीक्षा १४
२.७ विवाह, सन्तान र दाम्पत्य जीवन १६
२.८ पारिवारिक पृष्ठभूमि, पारिवारिक वियोग र घरव्यवहार १८
२.९ बसोबास २०
२.१० पेसा-व्यवसाय २१
२.११ सृजनाका निम्ति प्रेरणा र प्रभाव २१
२.१२ रुचि, स्वभाव र सत्सङ्ग २३

२.१३ मान-सम्मान तथा अभिनन्दन र पुरस्कार २४
२.१४ तीर्थयात्रा र जीवनको अन्तिम प्रहर २५
२.१५ देहावसान २५
२.१६ जीवनदर्शन २६
तेस्रो परिच्छेद : भीमकान्त पन्थीको व्यक्तित्वको अध्ययन २७–३९
३.१ वैयक्तिक विशेषता एवम् स्वभाव २७
३.२ व्यक्तित्वका विभिन्न पाटाहरू २८
३.२.१ सदाचारी, नैतिक एवम् आदर्शवादी पण्डित व्यक्तित्व २८
३.२.२ बहुमुखी साहित्यकार व्यक्तित्व ३१
३.२.३ शिक्षक/अध्यापक व्यक्तित्व ३३
३.२.४ कृषक व्यक्तित्व ३४
३.२.५ सांस्कृतिक व्यक्तित्व ३५
३.२.६ अनुवादक व्यक्तित्व ३५
३.२.७ वैद्य/चिकित्सक व्यक्तित्व ३६
३.२.८ योगसाधक तथा आत्मचिन्तक व्यक्तित्व ३७
३.२.९ निष्कर्ष ३८
चौथो परिच्छेद : भीमकान्त पन्थीको कृतित्वको अध्ययन ४०–१०३
४.१ पृष्ठभूमि ४०
४.२ 'जगदम्बिकावैभवम्' महाकाव्यको परिचयात्मक अध्ययन ४१
४.२.१ लेखन, प्रकाशन र रूपान्तरणसन्दर्भ ४१
४.२.२ शीर्षकविधान ४२
४.२.३ संरचना तथा विषयवस्तु ४४
४.२.४ चरित्रविधान ४७
४.२.५ कथनपद्धति ४८
४.२.६ लयविधान/छन्दविधान ४९
४.२.७ विम्ब, अलङ्कारविधान, लोकोक्ति तथा सूक्तिहरू ४९
४.२.८ भाषाशैली ५०
४.२.९ निष्कर्ष ५१

४.३ ‘जगदीश्वरवैभवम्’ महाकाव्यको परिचयात्मक अध्ययन ५२
४.३.१ लेखन, प्रकाशन र रूपान्तरणसन्दर्भ ५२
४.३.२ शीर्षकविधान ५२
४.३.३ विषयवस्तु ५३
४.३.४ चरित्रविधान ५३
४.३.५ कथनपद्धति ५५
४.३.६ लयविधान ५५
४.३.७ विम्ब र अलङ्कारविधान ५७
४.३.८ भाषाशैली ५८
४.३.९ निष्कर्ष ५९
४.४ भीमकान्त पन्थीको ‘विविधपद्यावलिः’ कवितासङ्ग्रहको अध्ययन ६०
४.४.१ लेखन तथा प्रकाशन ६०
४.४.१ सङ्ग्रहको नामकरण ६०
४.४.३ ‘विविधपद्यावलिः’ कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित संस्कृत कविताहरूको सङ्क्षिप्त परिचय ६०
४.४.४ छन्दप्रयोग ६९
४.४.५ अलङ्कारप्रयोग ७२
४.४.६ रसभावपरिपाक ७५
४.४.७ रसाभिव्यञ्जन ७६
४.५ भीमकान्त पन्थीका ‘विविधपद्यावलिः’ कवितासङ्ग्रहमा परेका नेपाली कविताहरूको अध्ययन ७९
४.५.१ सङ्कलित कविताकृतिको विवरण ७९
४.५.२ सङ्कलित कविताका विषयवस्तु ८०
४.५.३ संरचना ८७
४.५.४ छन्द र लय ८९
४.५.५ अलङ्कार, प्रतीक र विम्बयोजना ९४
४.५.६ भाषाशैली ९६
४.५.७ निष्कर्ष ९८
४.६ भीमकान्त पन्थीका विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित लेख-रचनाहरूको अध्ययन ९९

४.६.१ सुखमा भन्दा दुःखमा वैराग्य (कथा) १००
४.६.२ आ ूले जानेको काम गर्नुपर्ने रहेछ (अन्तर्वार्ता) १०१
४.६.३ आत्मजीवनी (कविता) १०१
४.६.४ योगसाधक प्रकाण्ड विद्वान् दधिराम मरासिनी (संस्मरण) १०२
पा‘‘चौ‘‘ परिच्छेद : उपसंहार तथा निष्कर्ष १०४–१०९
परिशिष्टहरू ११०–१४७
सन्दर्भस्रोत १४८–१५०

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

ऐ.	–	ऐजन
गा. वि. स.	–	गाउ“ विकास समिति
डा.	–	डाक्टर
ते. सं.	–	तेस्रो संस्करण
त्रि. वि.	–	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
दो. सं.	–	दोस्रो संस्करण
नं.	–	नम्बर
पं.	–	पण्डित
पृ.	–	पृष्ठ
वि. सं.	–	विक्रमसंवत्